

УДК [811.112.2+811.161.2]’246(477.85)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/23.166365>

Галина СЕНИК,
orcid.org/0000-0001-7146-2884
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) *halynasenyk@yahoo.de*

НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКА ІЗОГЛОСА В БУКОВИНСЬКОМУ МОВНОМУ АРЕАЛІ

У статті запропоновано новий ареально-типологічний підхід до вивчення українсько-німецьких мовних контактів на Буковині. Розроблено комплексну методуку аналізу запозичень із німецьким етимом у різних районах Буковини, які зазнали впливу німецької мови за часів Австро-Угорщини в часовому і віковому вимірах на основі вільного асоціативного експерименту, проведеного у всіх районах Буковини, та який дав змогу встановити закономірності й відмінності в адаптації запозичень у буковинських говірках української мови і в їх ареальному поширенні, визначити німецько-українську ізоглосу інтерферентних явищ на теренах Буковини та зобразити її на відповідній карті.

Ключові слова: *ареальна типологія, мовні контакти на Буковині, ізоглоса, інтерференція, запозичення.*

Halyna SENYK,
Candidate of Philological Sciences,
Assistant at the Department of German, General and Comparative Linguistic
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) halynasenyk@yahoo.de

GERMAN-UKRAINIAN ISOGLOSS IN BUKOVINIAN LINGUISTIC AREAL

The given research offers a new areal and typological approach to the study of the contacts between Ukrainian and German languages in Bukovina. The complex methodology was developed to analyse the borrowings with the German etymon in different regions of Bukovina influenced by the Austrian-Hungarian language in the framework of time and epoch on the basis of a free associative experiment conducted in all the regions of Bukovina. This gave the possibility to determine the patterns and differences in the adaptation of borrowings in the Bukovinian dialects of the Ukrainian language and in their local distribution, and then to identify the German-Ukrainian isogloss of the interference phenomena on the territory of Bukovina and to portray it on the corresponding maps.

The speech contacts of the speakers of both languages in Chernivtsi were much more intense than those in the countryside. Therefore, the number of borrowings from German is bigger here. However, the degree of stabilization of the borrowed vocabulary in the city is not different from the rural areas. Nowadays every third word is often used. 64.6% of borrowings fell out of use or they are used very rarely.

Words borrowed from the German language (61.2%) are rarely used nowadays in Bukovina or even went out of use, and 38.8% of their total number is integrated into the language as those which are commonly used and can eventually enter the main vocabulary of the Ukrainian language.

Most interlocutors borrowed words from the representatives of the older generation and many borrowed items lost its relevance due to the extralinguistic factors. Words from such thematic groups as cuisine, agriculture, trade and handicraft (ironworking, painting, needlework, carpentry, blacksmithing, construction, etc.) are often used. They are transmitted from generation to generation and, in many cases, are still in demand.

The highest percentage (43%) of the frequently used German-language vocabulary was recorded in Zastavna district. It uses intensively all parts of the language, and the constituent elements of most thematic groups.

The lowest percentage (30%) of the frequently used German-language vocabulary is recorded in the Glyboka district. Most informants identify the words of the questionnaire as being rarely used or withdrawn from the use. This can be explained by the significant influence of the Romanian language in this region, since the Glyboka area borders with Romania.

The linguistic contacts of the speakers of both languages in Chernivtsi were much more intense than in the countryside. Therefore, the number of borrowings from the German language was greater. However, the degree of integration (35%) of borrowed vocabulary in the city is not different from rural areas.

Key words: *areal typology, language contacts in Bukovina, isoglossa, interference, borrowing.*

Постановка проблеми. Буковинська мовна спільнота в умовах пограниччя завжди була відкритою – у ній контактували і досі комунікують носії різних мов, унаслідок чого сформувалася їх багатомовність. Як відомо, поліетнічна Буковина перебувала до XIV ст. у складі Київської Русі та Галицько-Волинського королівства, до 1774 р. – у складі Молдови, що приблизно з 1538 р. знаходилася під протекторатом Туреччини, а з 1774 р. до 1918 р. була анексована Австрією. У національному відношенні Буковина відображала також у зменшеній формі велику Австрію за принципом: *Viribus unitis* «все в одному, об'єднаними зусиллями».

Буковинці володіли рідною українською, державною німецькою та ще однією регіональною мовою на достатньому побутовому рівні. Наслідками німецько-українського мовного контакту стали **запозичення** (елементи іншомовного походження на будь-якому рівні мови, перенесені з однієї мови в іншу внаслідок мовної взаємодії і мовних контактів) та **інтерференції** (відхилення від норми однієї мови внаслідок її контактів з іншою) в обох зіставлених мовах (U. Weinreich, 1977).

Аналіз досліджень. Ступінь інтерферованості української та німецької мов на Буковині досліджували К. Герман, М. Кочерган, О. Огуй, І. Яцюк.

Мета статті – встановлення німецько-української ізогласи в ареальному поширенні запозичених слів із німецьким етимом у буковинських говірках української мови на теренах Буковини та інтерферентних явищ у діалекті буковинських німців Bukowiner Deutsch у Німеччині й Австрії. Завдання статті – визначити закономірності та особливості вживання німецьких запозичень у різних районах Буковини і місті Чернівці.

Внаслідок міжмовних контактів українська мова зазнавала вплив престижної німецької, на яку певною мірою орієнтувалися мовці у писемних нормах граматичного вжитку та в синтаксичних конструкціях. Подібне явище не могло не посилити міжмовної інтерференції. Інтерференція як загальний результат мовних контактів має наслідком двосторонній вплив структур, що належать двом різним мовним системам. Головним джерелом інтерференції (як процесу та результату) виступають розходження

в системах взаємодіючих мов, внаслідок чого змішувані категорії (субститути) замінюються діафонами з іншої мови.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення динаміки інтенсивності вживання запозичень різних тематичних груп і частин мови в цілому на Буковині нами було проведено соціолінгвістичний експеримент у вигляді анкетного опитування 115 інформантів чоловічої і жіночої статей віком від десяти до ста років в обласному центрі Буковини місті Чернівці і шести районах Чернівецької області (Путильський, Кіцманський, Сторожинецький, Заставнівський, Глибоцький, Новоселицький), які за часів Австро-Угорщини були австрійськими (рис. 1).

Інтеграція запозиченої лексики чи збереження еквівалента мови-реципієнта залежить від багатьох факторів, серед яких важливу роль відіграє *ареал розповсюдження*. Велике значення має також частота вживання запозиченої лексичної одиниці.

Досить невелика територія Новоселицького району була під австрійським правлінням.

Рис. 1. Карта Північної та Південної Буковини

Путильський та Вижницький райони Чернівецької області ми об'єднали в один, оскільки вони обидва представляють гірський масив Чернівецької області. Такі райони, як Сокирянський, Кельменецький, Герцаївський та Хотинський, як видно на карті Чернівецької області (рис. 2), належали Бессарабії, яка входила на той час до складу Російської імперії, тому дослідження в цих районах не проводилися, оскільки там майже не було впливу німецької мови. На рис. 2 також зіставлено обидві карти, де чітко видно межу (ізоглосу) між Австро-Угорщиною та Російською імперією, і в яких теперішніх районах Чернівецької області був вплив німецької мови на буковинські говірки, де й проводився соціолінгвістичний експеримент.

Наведемо основні особливості вживання запозичень у різних районах Буковини і місті Чернівці.

Путильський район: географічне розташування (гірська місцевість) і значна віддаленість від центру не були сприятливими для інтенсивного контактування місцевого люду з носіями німецької мови, що в результаті мало дати меншу кількість запозичень порівняно з іншими районами. Однак аналіз результатів анкетування (20 інформантів) свідчить, що населення Путильського району запозичило з німецької мови більшість слів, характерних для всієї Буковини. Крім того, відсоток часто вживаних лексем (36%) не має суттєвої розбіжності з іншими районами. Часто вживаними інформанти вважають такі запозичення: *шутер* «річковий грубий пісок» – 18 з 20, *шпаргат* «кухонна плита» – 18 з 20, *цурік* «назад» – 16 з 20, *гвайт* «крик, галас» – 18 з 20, *вінчувати* «бажати» – 15 з 20, *габлі* «вила» – 15 з 20, *гвер* «гвинтівка» – 17 з 20,

глянцпапір «наждачний папір» – 19 з 20, *клямка* «дверна ручка» – 18 з 20. Вийшли з обігу або взагалі не були засвоєні в Путильському районі слова: *уіфа* «корабель» – 18 з 20, *цуг* «протяг» – 16 з 20, *форштіль* «забава» – 17 з 20, *бенькарт* «виродок» – 18 з 20, *гара* «віз для перевезення снопів» – 14 з 20 і багато інших.

Кіцманський район є другим за кількістю часто вживаної запозиченої з німецької мови лексики – 42,4%. Тут інтенсивно вживаються в основному іменники, які є представниками більшості тематичних груп: *грунт* «хата з городом» – 18 позитивних відповідей з 19, *книдлі* «ліниві вареники» – 19 з 19, *поташи* «питна сода» – 18 з 19, *фамілія* «родина» – 18 з 19, *шпаргат* «кухонна плита» – 18 з 19, *штахети* «огорожа з дощок» – 14 з 19, *шутер* «річковий грубий пісок» – 19 з 19, *братрура* «духовка» – 12 з 19. Особливістю цього району є епізодичне вживання або вихід з обігу майже всіх запозичених дієслів, прикметників і прийменників: *штудерний* «розумний» – 3 з 19, *гратулювати* «вітати» – 0 з 19, *ауф* «вставай» – 0 з 19, *гайцувати* «топити» – 4 з 19, *запахтувати* «взяти в оренду» – 1 з 19, *мішітіний* «божевільний» – 5 з 19, *крепірувати* «мучитися» – 5 з 19, *мельдувати* «доповідати» – 6 з 19.

Покоління старше за 70 років розуміє близько 80% німецьких запозичень, а вже їх діти – лише третину наведених в анкеті слів. Деяким онукам цього покоління відомі тільки 10% слів, наприклад: Камбур Дмитро (с. Верхні Станівці, 19 років) знає 12 слів зі ста названих нами. Це свідчить про те, що з кожним роком кількість запозичень з німецьким етимомом у буковинському діалекті української мови зменшується.

Результати анкетних даних, отриманих у **Сторожинецькому районі**, нічим суттєвим не відрізняються від інших районів Буковини. Відповіді на питання анкети отримано від 12 інформантів віком від 18 до 70 років. 60% запозичених слів уживаються рідко, вийшли з обігу або не були характерні для даної місцевості: *братванка* «сковорідка» – 10 з 12, *гнип* «шевський ніж» – 11 з 12, *пугарь* «склянка» – 8 з 12, *капуца* «в'язана шапочка» – 7 з 12, *форштіль* «забава» –

Рис. 2. Карта Чернівецької області

12 з 12, *штудерний* «розумний» – 11 з 12, *мореля* «абрикоса» – 10 з 12, *фана* «прапор» – 9 з 12. Часто вживаними на сьогоднішній день є лексеми: *гвавт* «крик, галас» – 8 з 12, *гендлювати* «торгувати» – 7 з 12, *глянцпапір* «наждачний папір» – 8 з 12, *книдлі* «ліниві вареники» – 11 з 12, *фамілія* «родина» – 10 з 12, *шпаргат* «кухонна плита» – 11 з 12, *цурік* «назад» – 9 з 12, *штахети* «огорожа з дощок» – 9 з 12. Є і дуже цікаві анкети, наприклад, Яцко Ярослав (с. Великий Кучурів, 31 рік) зі Сторожинецького району народився в єврейській частині села. Незважаючи на свій вік, він використовує 59 запозичень зі 100 наведених в анкеті, розуміє ще 32 слова, але не вживає, отже, йому відомі 91% запозичень з анкети.

Заставнівський район має найвищий відсоток (44,3%) часто вживаної запозиченої з німецької мови лексики зафіксовано в Заставнівському районі. Тут інтенсивно вживаються як всі частини мови, так і представники більшості тематичних груп. Особливістю цього району є часте використання інформантами (27 осіб) майже всіх запозичених дієслів: *вінчувати* «бажати» – 23, *зіхерово* «точно» – 18, *гайцувати* «топити» – 12, *гендлювати* «торгувати» – 10, *грасувати* «розпушувати землю» – 12, *шарувати* «прополювати буряки» – 15, *шварцувати* «чистити взуття» – 12, *шпацерувати* «гуляти» – 12, *тинькувати* «обмазувати глиною» – 16. Серед тематичних груп часто вживаними є іменники: *гимбиль* «рубачок» – 20, *грунт* «хата з городом» – 21, *дзитарок* «годинник» – 19, *клямка* «ручка дверей» – 19, *магівниця* «каток для білизни» – 16, *маша* «бантик» – 15, *мореля* «абрикоса» – 21, *помаранча* «апельсин» – 18, *фамілія* «родина» – 21, *цимбриня* «верхнє кільце криниці» – 26. У Заставнівському районі опитані респонденти старшого покоління розуміють до 90% наведених в анкеті слів. Мовці Дулеба Іван (с. Мусорівка, 91 рік) та Габуза Анастасія (с. Онут, 87 років) розуміють майже кожне запозичення з німецьким етимологом і можуть пояснити їх значення та назвати українські синоніми. До 50% запозичень відомі онуці Дулеби Івана Дулебі Галині, але розуміє вона тільки 20% із них.

Глибоцький район отримав найнижчий відсоток часто вживаної запозиченої з німецької мови лексики – 30%. Більшість інформантів ідентифікують слова анкети як такі, що вживаються рідко або вийшли з обігу – 70%. Часто вживаються слова: *грунт* «хата з городом» – 9 з 12, *грасувати* «розпушувати землю» – 8 з 12, *дратва* «шевська нитка» – 9 з 12, *шпаргат* «кухонна плита» – 10 з 12, *штахети* «огорожа з дощок» – 11 з 12, *шутер* «грубий

річковий пісок» – 10 з 12, *цурік* «назад» – 11 з 12, *штиль* «рукоятка» – 8 з 12. Повністю вийшли з обігу або взагалі не були засвоєні в Глибоцькому районі слова: *бенькарт* «виродок» – 10 з 12, *бинда* «стрічка» – 12 з 12, *гара* «віз для перевезення снопів» – 10 з 12, *гратулювати* «вітати» – 11 з 12, *запахтувати* «взяти в оренду» – 10 з 12, *лементувати* «ридати, сваритися» – 11 з 12, *мореля* «абрикос» – 10 з 12, *райтки* «галіфе, широкі чоловічі штани» – 12 із 12.

Результати анкетних даних, отриманих у **Новоселицькому районі**, подібні до показників інших районів Буковини. 60% запозичених слів уживаються рідко, вийшли з обігу або не були властиві для цієї місцевості: *братванка* «сковорідка» – 8 з 9, *гнип* «шевський ніж» – 9 з 9, *пугарь* «склянка» – 8 з 9, *капуца* «в'язана шапочка» – 7 з 9, *форштіль* «забава» – 9 з 9, *штудерний* «розумний» – 7 з 9. Часто вживані лексеми: *гвавт* «крик, галас» – 6 з 9, *гендлювати* «торгувати» – 6 з 9, *дратва* «шевська нитка» – 6 з 9, *книдлі* «ліниві вареники» – 8 з 9, *фамілія* «родина» – 8 з 9, *шпаргат* «кухонна плита» – 8 з 9, *цурік* «назад» – 8 з 9, *штахети* «огорожа з дощок» – 9 з 9.

Мовленнєві контакти носіїв обох мов **міста Чернівці** були значно інтенсивніші, ніж у сільській місцевості. Тому кількість запозичень із німецької мови тут більша. Однак ступінь стабілізації запозиченої лексики в місті, як видно з таблиці, нічим не відрізняється від сільської місцевості. На сьогоднішній день часто вживається кожне третє слово. 64,6% запозичень вийшли з обігу або вживаються дуже рідко.

Висновки. Запозичені з німецької мови слова (61,2%) вживаються нині на Буковині рідко або взагалі вийшли з обігу, а 38,8% від їх загальної кількості ідентифікуються як такі, що інтегрувалися в мову як часто вживані, а з часом можуть увійти до основного словникового фонду української мови.

Більшість інформантів перейняли запозичення від представників старшого покоління, багато іменованих запозиченнями предметів вийшли із вжитку, а отже, частина запозичень втратила актуальність через екстралінгвальні чинники. Слова тематичних груп *кулінарія*, *сільське господарство*, *торгівля* і *ремісництво* (слюсарство, малярство, шевство, столярство, ковальство, будівництво тощо) є часто вживаними. Вони передаються від покоління до покоління, в багатьох випадках залишилися затребуваними.

Найвищий відсоток (43%) часто вживаної запозиченої з німецької мови лексики зафіксовано в Заставнівському районі. Тут інтенсивно корис-

туються і всіма частинами мови, і складовими елементами більшості тематичних груп.

Найнижчий відсоток (30%) часто вживаної запозиченої з німецької мови лексики зафіксовано в Глибоцькому районі. Більшість інформантів ідентифікують слова анкети як такі, що використовуються рідко або вийшли з обігу. Це можна пояснити значним впливом румунської мови на

цей регіон, оскільки Глибоцький район є прикордонним із Румунією.

Мовленнєві контакти носіїв обох мов міста Чернівці були значно інтенсивніші, ніж у сільській місцевості. Тому кількість запозичень із німецької мови була більшою. Однак ступінь інтеграції (35%) запозиченої лексики в місті нічим не відрізняється від сільської місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герман К. Ф. Українські говірки Буковини. *Проблеми історії та культури української мови*. Чернівці: Рута, 1979. С. 43–57.
2. Гуцульські говірки. *Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. 232 с.
3. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 19–24.
4. Матеріали до словника буковинських говірок / ред. кол. Ю. О. Карпенко, К. М. Лук'янюк та ін. Чернівці: 1971–1979. Вип. 1–6.
5. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Державний комітет статистики України, 2003. 245 с.
6. Огуй М., Огуй О. Німецька мова на Буковині: утвердження, функціонування та занепад у багатомовному краї. *Буковинський журнал*. № 1(83). 2012. С. 198–203.
7. Огуй О. Д. Міжмовна інтерференція на Буковині початку ХХ ст. *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів*. *Мовознавство*: зб. наук. статей. Чернівці: Рута, 2003. С. 209–214.
8. Яцюк І. Я. Німецький діалект Карпатського регіону України: автореферат дис. ... на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Іван Ярославович Яцюк. Київ: 1996. 18 с.
9. Bukowina (Buchenland). *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*. Breslau, 1933. Band 1. S. 611–644.
10. Weinreich U. *Languages in contact*. New York 1974. Deutsche Übersetzung: *Sprachen in Kontakt*. München. 1977.

REFERENCES

1. Herman K. F. *Ukrayinski hovirky Bukovyny. Problemy istoriyi ta kultury ukrayinskoyi movy* [Ukrainian dialects of Bukovina. Problems of the history and culture of the Ukrainian language]. Chernivtsi: Ruta, 1995. pp. 43–57 [in Ukrainian].
2. Hutsulski hovirky. *Korotkyy slovnyk* [vidp. red Y. Zakrevska] [Hutsul dialects. Short dictionary. [rep. edit Y. Zakrevska]]. Lviv: Ukrainian Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakevich, 1997. 232 p. [in Ukrainian].
3. Kochergan M.P. *Nimetski leksychni zapozychennya v pivdenno-zachidnykh hovorach ukrayinskoyi movy*. *Movoznavstvo* [German lexical borrowings in the southwestern dialects of the Ukrainian language. Linguistics]. 1997. № 1. pp. 19–24 [in Ukrainian].
4. *Materialy do slovnyka bukovynskych hovirok*. [red. kol. Yu.O. Karpenko, K.M. Lukyanyuk ta inshi] [Materials for the dictionary of the Bukovinian dialects. [red. count Yu.O. Karpenko, K.M. Lukyanyuk and others]]. Chernivtsi: 1971–1979. Vip. 1–6 [in Ukrainian].
5. *Natsionalnyy sklad naseleण्या Ukrayiny ta yoho movni oznaky za danymy Vseukrayinskoho perepysu naseleण्या 2001 roku* [za red. O. H. Osaulenka] [National composition of the population of Ukraine and its linguistic features according to the data of the All-Ukrainian Population Census 2001. [red. O.G. Osaulenko]]. K. : State Statistics Committee of Ukraine, 2003. 245 p. [in Ukrainian].
6. Oguy M., Oguy O. *Nimetska mova na Bukovyni: utverdzhennya, funktsionuvannya ta zanepad u bahatovovnomu krayi*. *Bukovynskyy zhurnal* № 1 (83) [The German language in Bukovina: establishment, functioning and decay in a multi-lingual province. *Bukovinsky magazine* № 1 (83)]. 2012. pp. 198–203 [in Ukrainian].
7. Oguy O. D. *Mizhmovna interferentsiya na Bukovyni pochatku XX stolittya*. *Materialy V konhressu Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi ukrayinistiv*. *Movoznavstvo*: zb. naukovykh statey [Interlingual interference in Bukovina at the beginning of the twentieth century. Materials of the Fifth Congress of the International Association of Ukrainianists. Linguistics: Sb. sciences articles]. Chernivtsi: Ruta, 2003. pp. 209–214 [in Ukrainian].
8. Yatsyuk I. Ya. *Nimetskyy dialect karpatskoho rehionu Ukrayiny: avtoreferat dys. Na zdobuttya stupenya kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanski movy»* Ivan Yaroslavovych Yatsyuk [German dialect of the Carpathian region of Ukraine: author's abstract to obtain a degree in Candidate filological Sciences: 10.02.04 "Germanic languages" Ivan Yatsyukovych Yatsyuk]. K., 1996. 18 p. [in Ukrainian].
9. *Buchenland. Handwörterbuch des Grenz – und Auslandsdeutschtums* [Hand dictionary of border and foreign German]. Breslau, 1933. Vol. 1. pp. 611–644 [in German].
10. Weinreich U. *Languages in contact*. New York. 1974 [in English].